

HELSINGIN YLIOPISTO

Sään ääri-ilmiöt lisääntyvät – miten meidän tulisi varautua ilmastonmuutokseen?

Kansalaiskeskustelu sään ääri-ilmiöstä ja niihin
varautumisesta Kotkassa

LONGRISK

22.3.2024

Sään ääri-ilmiöt lisääntyvät – miten meidän tulisi varautua ilmastonmuutokseen? Kansalaiskeskustelu sään ääri-ilmiöstä ja niihin varautumisesta Kotkassa

TIIVISTELMÄ

Sään ääri-ilmiöt, kuten tulvat, helleaallot ja myrskyt, voimistuvat ja niitä esiintyy yhä useammin ilmastonmuutoksen myötä. Äärisäillä voi olla vakavia taloudellisia sekä yhteiskunnallisia vaikutuksia. Viranomaistahojen lisäksi kansalaisilla ja muilla vapaaehtoisilla on tärkeä rooli sään ääri-ilmiöihin varautumisessa.

Kotkan Merikeskus Vellamossa järjestettiin 31. toukokuuta 2023 kansalaiskeskustelu sään ääri-ilmiöistä ja niihin varautumisesta. Tapahtuman tarkoituksena oli keskustella sään ääri-ilmiöiden vaikutuksista kotkalaisten jokapäiväiseen elämään, ja miettiä erityisesti kansalaisten sekä muiden vapaaehtoisten roolia ja mahdollisuuksia varautua ennalta näihin ilmiöihin. Keskustelussa syntynyttä tietoa käytetään Kotkan varautumistyöhön sekä tieteelliseen tutkimukseen.

Kansalaiskeskustelu järjestettiin yhteistyössä LONGRISK-tutkimusprojektin, Kotkan kaupungin, ja Meriturvallisuuden ja –liikenteen tutkimuskeskuksen ja Safer Climate-verkoston kanssa. Tilaisuuteen osallistui kaupunkilaisten lisäksi varautumisen asiantuntijoita Kymenlaakson Pelastuslaitoksesta, Suomen Punaisesta Rististä, Vapaaehtoisesta pelastuspalvelusta, ELY-keskuksesta, Kymenlaakson Sähköstä, sekä Kymenlaakson Kylät ry:stä.

Tilaisuus oli niin sanottu World Café- keskustelukahvila, jonka tarkoituksena on luoda viihtyisä ja turvallinen tila avoimelle keskustelulle. Tämän kaltaiset kansalaiskeskustelut soveltuvat kansalaisten ja viranomaisten välisen vuorovaikutuksen kehittämiseen sekä osallistujien oman aktiivisuuden tukemiseen varautumisessa. Alustuksien jälkeen osallistujat keskustelivat 3-5 ihmisen pienryhmissä. Ensimmäinen keskusteluosio keskittyi neljän eri sään ääri-ilmiön (tulvat, helleaallot, myrskyt, ja lisääntynyt lumentulo) riskeihin ja vaikutuksiin. Tilaisuuden toisessa osiossa mietittiin, miten kehittää yhteistoimintaa kansalaisten ja viranomaisten välillä, sekä miten tukea kansalaisten osallistumista varautumiseen yleisemmin. Keskustelun ideat ja huomiot kirjattiin ylös idealomakkeelle. Jokaisessa ryhmässä toimi myös fasilitaattori, joka teki muistiinpanoja pienryhmäkeskusteluiden aikana.

Kaiken kaikkiaan vapaaehtoisten ja viranomaisten välisen yhteistyön sekä luottamuksen kehittäminen nähtiin tärkeänä. Osallistujien mukaan se edellyttäisi saman pöydän ääreen istumista, kouluttamista ja yhteisharjoittelua, tiivistä yhteydenpitoa sekä pitkäjänteistä yhteistyötä. Samoin kuin Kymenlaakson kylissä, myös Kotkan kaupunkialueilla olisi siis hyvä tehdä korttelikohtaiset suunnitelmat varautumiseen. Keskustelussa tuotiin esille myös korttelikohtaisten varautumispisteiden perustaminen. Nämä voisivat toimia esimerkiksi nykyisten korttelikotien yhteydessä. Varautuminen tulevaisuuden kriiseihin ennalta on usein hankalaa johtuen kriiseihin liittyvästä suuresta epävarmuudesta. Yhdessä miettiminen ja suunnitelman teko vahvistavat kuitenkin jo itsessään turvallisuuden tunteen syntymistä. Jo ennen kriisiä hiotulla toimivalla yhteistyöllä voikin olla jopa suurempi rooli kuin yksityiskohtaisella suunnitelmalla.

Yhteystiedot: Tuuli Parviainen, Helsingin yliopisto, tuuli.parviainen@helsinki.fi,
<https://www.helsinki.fi/fi/projektit/longrisk>

Kuvat: Irina V. Wang (<https://irinavw.xyz/>)

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	4
1.1. Tilaisuuden tausta.....	4
1.2. World Café-menetelmä ja turvallisuuskahvilat.....	4
1.3. Kotkan turvallisuuskahvila.....	5
1.4. Tilaisuuden alustuspuheenvuorot.....	7
2 TULOKSET	9
2.1. Sään ääri-ilmiöiden vaikutukset Kotkassa	9
2.2. Kansalaisten ja vapaaehtoisten rooli varautumisessa	10
3. JOHTOPÄÄTÖKSET JA TOIMENPIDESUOSITUKSET	13
4. LOPUKSI	14
LÄHTEET	15
LIITTEET	16

1 JOHDANTO

1.1. Tilaisuuden tausta

Sään ääri-ilmiöt, kuten tulvat, helleaallot ja myrskyt, voimistuvat ja niitä esiintyy yhä useammin ilmastonmuutoksen myötä. Äärisäillä voi olla vakavia taloudellisia sekä yhteiskunnallisia vaikutuksia. Sään ääri-ilmiöt ja niihin sopeutuminen sekä varautuminen koskettavat laajasti yhteiskunnan eri toimijoita, mukaan lukien niin valtion- ja aluehallinnon viranomaisia, poliittisia päätöksentekijöitä kuin elinkeinoelämän edustajia, järjestöjä, ja kansalaisia. Tehokas varautuminen vaatii eri yhteiskunnallisten toimijoiden välistä sujuvaa vuorovaikutusta. Tämä auttaa synnyttämään varautumisessa keskeisessä asemassa olevaa monimuotoista tietoperustaa (esim. Jalonen ym. 2022). Eri sidosryhmien osallistaminen sekä erilaisten tiedonmuotojen käyttäminen päätöksenteossa on myös paras tapa varmistaa päätösten hyväksyttävyyttä ja oikeudenmukaisuus.

Kolmannella sektorilla eli järjestöillä, sekä kansalaisilla ja kotitalouksilla (ns. neljännellä sektorilla) on tärkeä rooli varautumistyössä. Heidän roolinsa jää silti usein viranomaistahojen ja -toiminnan varjoon. Järjestöillä on paljon erikoisosaamista ja paikallistuntemusta, sekä pitkät perinteet osallistumisessa varautumistyöhön. Monet järjestöt myös toimivat ihmisryhmien kanssa, jotka ovat erityisen haavoittuvassa asemassa eri kriisien aikana (Jalonen ym. 2022). Järjestöjen ja kansalaisten roolin vahvistamiseksi tarvitaan perinteisten vaikuttamis- ja osallistumistapojen rinnalle uudenlaisia tapoja tuoda eri tahot mukaan keskusteluun varautumisesta sään ääri-ilmiöihin.

Kotkan keskustelutilaisuus järjestettiin osana Suomen Akatemian rahoittamaa LONGRISK-hanketta (<https://www.helsinki.fi/fi/projektit/longrisk>), jonka tarkoituksena on pitkän tähtäimen ja kauaskantoisen, eli strategisen, kriisivarautumisen ja -hallinnan kehittäminen kaupungeissa. Hanke keskittyy erityisesti viheliäisiin ympäristökriiseihin. Hankkeen aikana järjestettiin niin sanottuja strategisia tilannehuoneita Helsingissä, Tampereella ja Kotkassa.

1.2. World Café-menetelmä ja turvallisuuskahvilat

World Café-keskustelut ovat yksi keino lisätä kansalaisten sekä muiden yhteiskunnallisten toimijoiden välistä vuorovaikutusta ja keskustelua. World Café-keskustelut perustuvat Brownin ja Isaacsin vuonna 1995 kehittämään menetelmään (Brown ja Isaacs 2005; Carson 2011). Menetelmän tarkoitus on luoda epämuodollinen kahvilamainen keskusteluympäristö, joka tarjoaa tehokkaan ja joustavan tavan osallistaa suuri ryhmä ihmisiä vuoropuheluun. Osallistujajoukko voi vaihdella muutamista kymmenistä jopa tuhansiin ihmisiin. Osallistujat toimivat niin keskustelijoina kuin ideoiden tuottajina ja arvioijina. Carsonin (2011) työssä kuvataan seuraavat suunnitteluohjenuorat, joiden noudattamista onnistunut World Café-tilaisuus vaatii: 1) keskustelutilan tulee olla turvallinen ja viihtyisä, 2) keskustelussa keskitytään merkityksellisiin (aidosti ihmisiä koskettaviin) aiheisiin ja kysymyksiin, 3) osallistujia tulee rohkaista aktiiviseen osallistumiseen, ja 4) eri näkökulmien esille tuonti, joka auttaa aiheen syvemmän ymmärryksen luomisessa.

World Café-keskustelut käydään kierroksittain vaihtuvissa pienryhmissä. Yksi ryhmästä jää yleensä uuden kierroksen alkaessa pöydän isännäksi/emännäksi, ja muut ryhmän jäsenistä siirtyvät uusiin ryhmiin. Tilaisuus päättyy ryhmien ylös kirjaamien ideoiden esittelyyn ja niistä yhdessä keskusteluun. Keskusteluiden tukena käytetään idealomakkeita. Yleisesti käytetty idealomake on Jason Dicemanin (2014) kehittämä ideoiden arviointilomake. Idealomakkeet mahdollistavat eri ideoiden läpikäymisen sekä arvioinnin yhteisessä loppukeskustelussa, ja näin ollen toimivat läpinäkyvän päätöksenteon työkaluna.

World Café-keskustelutilaisuuksia on pidetty Suomessa eri aiheisiin keskittyen, myös turvallisuuskysymyksiin liittyen. Esimerkiksi Vaasan yliopiston raportissa ”Kansan pulssilla: tarkastelussa deliberatiiviset turvallisuuskahvilat” (Raisio ym. 2016) esitellään turvallisuuskahvila-menetelmä, jota on hyödynnetty maanpuolustuksen ja turvallisuuden toimialalla kolmessa eri kaupungissa. Raisio ym. (2016) mukaan kahvilakeskustelut auttavat muun muassa turvallisuuden tunteen kasvattamisessa, osallistujien oman aktiivisuuden lisäämisessä ja heidän voimaantumisessaan, sekä viranomaisten ja kansalaisten vuorovaikutuksen kehittämisessä. Turvallisuuskahvilat soveltuvat erityisesti potentiaalisesti turvallisuutta uhkaavien yhteiskunnallisten ilmiöiden käsittelyyn sekä kriisitilanteiden jälkihoitoon, mutta heikommin nopeatahtisen operatiivisen päätöksenteon tueksi (Raisio ym. 2016).

Kotkan World Café- keskustelutilaisuus perustui pitkälti Vaasan yliopiston raportin (Raisio ym. 2016) kuvailemaan menetelmään. Tilaisuuden tarkoituksena oli:

- Luoda turvallinen ja viihtyisä tila vuorovaikutteiselle ja aitoon keskusteluyhteyteen pyrkivälle pienryhmäkeskustelulle.
- Osallistujien voimaantuminen ja keskustelukulttuurin kehittäminen, jossa kansalaiset saavat tietoa ilmastokriisistä ja sään ääri-ilmiöistä, sekä voivat pohtia uusia kannanottoja ja suosituksia päätöksentekijöille liittyen ilmiöihin sopeutumiseen ja varautumiseen.
- Keskustelusta syntyvien ideoiden integrointi osallistujajoukon yhteiseksi näkemykseksi ja esitettäväksi kaupungin asiantuntijoille ja päätöksentekijöille.
- Tutkia ja analysoida kansalaisyhteiskunnan ja kansalaisten roolia ilmastokriiseihin sopeutumisessa ja varautumisessa.
- Tutkia osallistavan ja puntaroivan työkalun kehittämistä ja toimivuutta ilmastokriisiin sopeutumisessa ja varautumisessa.

1.3. Kotkan turvallisuuskahvila

Kotkan kansalaiskeskustelu sään ääri-ilmiöistä ja niihin varautumisesta järjestettiin Merikeskus Vellamossa keskiviikkona 31. toukokuuta 2023 yhteistyössä LONGRISK-tutkimusprojektin, Kotkan kaupungin, Meriturvallisuuden ja -liikenteen tutkimusyhdistys Merikotka ry:n, ja Safer Climate-verkoston kanssa. Tapahtuman tarkoituksena oli keskustella sään ääri-ilmiöiden vaikutuksista kotkalaisten jokapäiväiseen elämään ja miettiä erityisesti kansalaisten sekä muiden vapaaehtoisten roolia ja mahdollisuuksia varautua ennalta näihin ilmiöihin. Keskustelussa syntynyttä tietoa käytetään Kotkan varautumistyöhön sekä tieteelliseen tutkimukseen.

Tarkemmat keskusteluteemat olivat seuraavat:

- Mitä vaikutuksia erilaisilla säiden ääri-ilmiöillä on kansalaisten jokapäiväiseen elämään Kotkassa? (Tilaisuudessa käsitellyt ääri-ilmiöt: tulvat, helleaallot, myrskyt, (lisääntynyt) lumentulo).
- Ketkä ovat varautumisen kannalta tärkeimmät tahot ja miten yhteistoimintaa kansalaisten ja eri viranomaisten välillä voisi rakentaa?
- Miten nykyistä kansalaisten vapaaehtoista varautumista voisi kehittää?

Tilaisuuden alussa asiantuntijat LONGRISK-hankkeesta, Ilmatieteen laitokselta ja Kymenlaakson Kylät ry:stä pitivät lyhyet alustukset sään ääri-ilmiöistä, sekä kansalaisten roolista varautumisessa. Alustuksien jälkeen osallistujat keskustelivat 3-5 henkilön pienryhmissä. Keskusteluaiheet ja ideat kirjoitettiin ylös idealomakkeille. Jokaisessa ryhmässä yksi tilaisuuden järjestäjistä toimi keskustelun fasilitaattorina, tehden myös muistiinpanoja keskustelun aikana.

Turvallisuuskahvilan markkinointi tapahtui lehtimainosten, julisteiden sekä sosiaalisen median ja sähköpostiviestinnän kautta. Kotkan kaupunki mainosti tapahtumaa omilla verkkosivuillaan ja sosiaalisen median kanavillaan sekä kaupungin näytöillä kirjastoissa ja uimahalleissa. Tilaisuutta mainostettiin myös Kotkan eri järjestöjen sähköpostilistoilla, sekä Kotkan korttelikotien kanavilla ja tiloissa. Lisäksi Merikotka, Safer Climate-verkosto, ja Merikeskus Vellamo mainostivat tilaisuutta omilla kanavillaan. Tilaisuutta mainostettiin myös alueellisessa ilmaisjakelulehti Ankkurissa. Osallistujien tavoittaminen oli kuitenkin haasteellista, ja tilaisuuteen rekrytoitiin kansalaisten lisäksi asiantuntijoita Kymenlaakson Pelastuslaitokselta, Suomen Punaisesta Rististä, Vapaaehtoisesta pelastuspalvelusta, ELY-keskuksesta, Kymenlaakson Sähköstä, sekä Kymenlaakson Kylät ry:stä.

Järjestäjien lisäksi osallistujia oli yhteensä 15. Osallistujia pyydettiin täyttämään taustatietolomakkeet, mutta vain 10 henkilöä täytti lomakkeen. Osallistujajoukon taustat on kuvattu taulukossa 2. Osallistujista 8 oli naisia ja 7 miehiä. Suurin osa osallistujista oli 50-64 vuotiaita, eikä tilaisuus tavoittanut lainkaan alle 30-vuotiaita.

Suurin osa ilmoitti osallistuvansa aktiivisesti yhteiskunnan ja lähiympäristönsä toimintaan (n=7), ja suhtautui sään ääri-ilmiöihin varautumiseen ja valmiussuunniteluun positiivisesti (n=9). Vain kaksi osallistujaa koki, että Kotka on varautunut riittävästi sään ääri-ilmiöihin, ja viisi ei osannut sanoa.

Taulukko 1. Turvallisuuskahvilaan osallistuneiden taustatiedot.

Sukupuoli	
Nainen	6
Mies	4
Muu	
Ikä	
<20	
20-34	
35-49	3
50-64	6
65>	1
Koulutus	

Peruskoulu tai kansakoulu	1
Lukio, ylioppilas tai ammatillinen tutkinto	1
Opistotasoinen tutkinto	1
Alempi korkeakoulututkinto	2
Ylempi korkeakoulututkinto	4
Tutkijakoulutus	1
Osallistutko aktiivisesti yhteiskunnan ja/tai lähiyhteisösi toimintaan?	
Kyllä	7
Ei	1
En osaa sanoa	2
Kuinka suhtaudut sään ääri-ilmiöihin varautumiseen ja valmiussuunnitteluun?	
Sillä ei ole minulle erityistä merkitystä	
Pidän sitä positiivisena asiana	9
Suhtaudun siihen kriittisesti	1
En osaa sanoa	
Kotkassa on riittävästi varauduttu sään ääri-ilmiöihin ja niiden vaikutuksiin?	
Kyllä	2
Ei	3
En osaa sanoa	5
Mielestäni sään ääri-ilmiöt eivät ole uhka, johon tulisi varautua	

1.4. Tilaisuuden alustuspuheenvuorot

Tilaisuuden alussa LONGRISK-hankkeen tutkija Tuuli Parviainen kuvasi, miten viranomaisten varautumistyön lisäksi myös kansalaisten osallistuminen varautumista koskevaan keskusteluun ja suunnitteluun on tärkeää. Kansalaiset eivät välttämättä ole pelastusalan ammattilaisia, mutta heillä on silti paikallista tietoa ja taitoa, joka voi edesauttaa tehokasta varautumista sekä pelastustoimintaa. Ilmastonmuutoksen vaikutukset eivät myöskään kosketa kaikkia kansalaisia samalla tavalla, ja kansalaisten osallistuminen onkin paras tapa varmistaa erilaisten varautumiskeinojen sosiaalinen oikeudenmukaisuus ja hyväksyttävyyys. Siksi kansalaisten olisikin tärkeä olla mukana varautumista koskevassa keskustelussa, sekä miettimässä miten he voivat osallistua varautumiseen kehittämiseen.

Antti Mäkelä Ilmatieteen laitokselta kertoi omassa esitelmässään sään ääri-ilmiöiden voimistumisesta Kotkassa. Sään äärevyys ja vaihtelevuus muuttuvat johtuen ilmastonmuutoksesta. Mäkelä painotti, että nämä muutokset ovat voimakkaampia talvella, jolloin lämpötila nousee nopeammin kuin kesällä. Talvella myös sataa enemmän ja lumen sijaan sade tulee yhä useammin vetenä. Toisaalta myös kesät kuumenevat, jolloin riski hellealloille ja metsäpaloille nousee. Myös rankkasateita esiintyy enemmän, ja ne ovat voimakkaampia.

” Tällaisia muutoksia tulee tapahtumaan: muutosten suuruuden ja voimakkuuden määrää globaalien kasvihuonekaasupäästöjen kehitys” Antti Mäkelä (Ilmatieteen laitos)

Viimeiseksi Elina Seppänen Kymenlaakson Kylät ry:stä esitteli järjestön toimintaa sekä kyläturvallisuuden kehittämistä kylissä. Kymenlaakson Kylät ry on Kymenlaakson kylä- ja asukastoiminnan yleisten ja yhteisten etujen valvoja ja kehittäjä, ja toiminut vuodesta 1998 alkaen kymenlaaksolaisten kylien maakunnallisena kattojärjestönä (<https://kymenlaaksonkylat.fi/>). Suomen Kylät ry:n Kyläturvallisuus 2025 –hankkeessa on kehitetty kyläyhteisöiden varautumista pilottikylien avulla. Hankkeessa on kehitetty esimerkiksi Valtakunnallinen kyläturvallisuuskysely-pohja kyläyhteisöjen hyödynnettäväksi. Kysely on tilattavissa maakunnallisilta kyläyhdistyksiltä. Kyläturvallisuuskyselyn kautta voidaan luoda koko yhteisön näkemys ja tarpeet kyläturvallisuussuunnitelmaksi. Yhdessä laadittu suunnitelma, joka on viety kaikkien tietoon ja saataville, voi lisätä turvallisuuden tunnetta. Suunnitelmat voidaan myös viedä osaksi kuntien ja pelastusviranomaisen työtä. Kysely löytyy täältä: [Kylämme.fi](https://kylamme.fi/) – kyläsuunnitelma / kyläturvallisuussuunnitelma verkossa.

Kuva 1. Elina Seppänen Kymenlaakson Kylät ry:stä kertomassa Kymenlaakson kylien varautumistoiminnasta.

2 TULOKSET

2.1. Sään ääri-ilmiöiden vaikutukset Kotkassa

Ensimmäinen keskusteluosio keskittyi neljän eri sään ääri-ilmiön (tulvat, helleaallot, myrskyt, ja lisääntynyt lumentulo) riskeihin ja vaikutuksiin. Varsinkin tulvariskit mietityttivät osallistujia. Kotka on merellisen sijaintinsa vuoksi alttiina meritulville, mutta myös sadevesitulvat sekä jokitulvat ovat mahdollisia. Tulviminen voi katkaista tieyhteyksiä, ja vaikeuttaa liikumista. Tulvat voivat myös aiheuttaa merkittäviä vahinkoja Kotkan kaupungin rakennuksille, teollisuudelle, asuinrakennuksille sekä muulle omaisuudelle. Kotkassa esimerkiksi Sapokan satama sekä kauppakeskus Pasaati ovat tulvineet viime vuosina. Tulviminen voisi vaikuttaa myös erilaisten tapahtumien järjestämiseen, esimerkiksi Kotkan meripäiviin.

Tulvavesissä on usein myös terveydelle haitallista likaa ja bakteereja. Helleaallot sen sijaan koettelevat erityisesti ikääntyneitä, ja helle voikin lisätä kuolleisuutta vanhusten joukossa merkittävästi. Helteen aiheuttamia terveyshaittoja lisäävät myös monet sairaudet, sekä esimerkiksi yksin eläminen tai helposti ylikuumeneva asunto. Helleaallot kasvattavat myös metsäpalojen riskiä. Myrskyjen kohdalla keskusteltiin etenkin puiden kaatumisten aiheuttamista omaisuusvahingoista. Myrskyt voivat aiheuttaa myös pitkäaikaan kestäviä sähkökatkoja.

Kuva 2. Keskusteluaiheet ja ideat kirjoitettiin ylös idealomakkeille.

Vaikka talvien ennustetaan ilmastonmuutoksen myötä olevan tulevaisuudessa vähälumisia, niin sateisuuden lisääntyessä myös voimakas lumentulo lyhyellä aikavälillä on kuitenkin mahdollista. Lumentulo hankaloittaa liikumista ja pienempien teiden ja katujen auraamisessa saattaa olla viivettä. Tieyhteyksien katkeaminen saattaa johtaa vakaviin vaaratilanteisiin, jos esimerkiksi sairaalahoitoon pääsy estyy. Kaikki nämä sään

ääri-ilmiöt vaikuttavat merkittävästi ruokahuoltoon, puhtaan veden saantiin, sekä huoltovarmuuteen yleisesti. Vaikutukset myös kohdistuvat hyvin eri tavalla eri väestöryhmiin. Kotkassa riskit kohdistuvat myös eri alueiden asukkaisiin eri tavoin. Esimerkiksi saariston asukkaiden riskit ovat korkeammat kuin taajama-alueiden asukkaiden. Kaikkien sään ääri-ilmiöiden kohdalla korostuu myös epävarmuus ja heikko ennustettavuus, liittyen sekä ilmiöiden esiintymiseen ja voimakkuuteen, että niiden mahdollisiin vaikutuksiin.

Taulukko 1. Esimerkkejä sään ääri-ilmiöiden vaikutuksista Kotkassa.

Tulvat	<ul style="list-style-type: none"> • Riskeinä merivesitulvat, jokitulvat, hulevesitulvat sekä hyytötulvat • Kotkan saarisijainti voimistaa ongelmia, esim. keskeiset tieyhteydet mantereelle voivat mennä poikki • Vahinkoja kaupungin rakennuksille, teollisuudelle, asuinrakennuksille sekä muille rakennuksille • Tapahtumien, esim. Kotkan meripäivien, järjestäminen hankaloituu • Sapokan pienvenesatama- ja puistoalue tulvinut moneen otteeseen • Omakotialueilla ei ole varauduttu tulviin riittävästi • Tulvat ovat myös terveysriski, esim. hulevesitulvat • Tulvat saastuttavat myös vesikaivoja
Helleaallot	<ul style="list-style-type: none"> • Vaikuttavat ihmisten, etenkin ikäihmisten, hyvinvointiin • Talojen rakenteet kärsivät • Omakotitalojen kaivojen toiminta vaarantuu • Metsäpalojen riski • Haitat luonnon monimuotoisuudelle • Maatalouden vahingot • Tuhohyönteisten lisääntyminen • Sinileväkukintojen lisääntyminen
Myrskyt	<ul style="list-style-type: none"> • Tieyhteyksien katkeaminen • Sähkökatkot • Metsävahingot
Lisääntynyt lumentulo	<ul style="list-style-type: none"> • Tieyhteyksien katkeaminen • Mahdolliset rakenteiden sortumat • Auraamiseen liittyvä kustannusten kasvu • Lisääntynyt tulvariski • Meriveden likaantuminen johtuen lumen kaatamisesta mereen

2.2. Kansalaisten ja vapaaehtoisten rooli varautumisessa

Tilaisuuden toisessa osiossa mietittiin varautumisen kannalta tärkeimpiä tahoja, sekä sitä, miten voidaan 1) tukea kansalaisten ja eri viranomaisten välistä yhteistoimintaa, ja 2) kehittää kansalaisten vapaaehtoista osallistumista varautumiseen.

Viranomaistahojen (Kotkan kaupunki, Pelastuslaitos, sosiaalitoimi, jne.) lisäksi korostettiin Vapaaehtoisen pelastuspalvelun (Vapepa) toimintaa. Vapepa toimii yhdessä paikallisten toimijoiden kanssa ja sen hälytysryhmät tukevat viranomaisia onnettomuuksissa ja kriisitilanteissa. Muita tärkeiksi koettuja paikallisia vapaaehtoisia toimijoita olivat muun muassa SPR Kotka-Karhulan osasto, Martat, Meripelastusseura, sekä kyläyhteisöt ja kaupunkilaiset. Esille nostettiin myös Lähellä.fi-verkkopalvelu (<https://www.lahella.fi/>), jonne on koottu aluekohtaisesti eri järjestöjen tarjoama tuki ja apu.

Tämän lisäksi hiljattain toimintansa aloittanut Kymenlaakson järjestöjen neuvottelukunta tukee kansalaisten ja järjestöjen osallisuutta. Neuvottelukunta vahvistaa eri järjestöverkoston välistä yhteistyötä, joista yksi on Valmius- ja varautuminen - järjestöverkosto (<https://www.kykasote.fi/jarjestojen-neuvottelukunta/>).

Yksittäisten kansalaisten varautumisen edistämässä painotettiin etenkin viranomaisviestinnän ja tiedottamisen tärkeyttä. Keskustelussa tuotiin esille, että kansalaisilla voi olla huonosti tietoa esimerkiksi tulvariskialueista. Kymenlaakson pelastuslaitos onkin jo koonnut tiedotteen pientalojen varautumisesta tulviin (Kymenlaakson pelastuslaitos, 2012). Oppaasta löytyy kattava kuvaus tulvariskialueista sekä ohjeet omakotitalon turvaamiseen tulvilta.

Keskustelussa tuotiin myös esille erilaisten verkkosovellusten hyöty poikkeustilanteessa viestinnässä (esim. 112-aplikaatio, <https://112.fi/112-suomi>). Myös eri Facebook-ryhmissä tarjotaan ja pyydetään? apua, esimerkiksi lumitöihin. Toisaalta perinteiset kanavat, kuten Yleisradio, tai patteriradion käyttö nähtiin myös hyödyllisinä erityisesti sähkökatkojen aikana. Myös kotivaran, esimerkiksi ruokavaran ja varavirtalähteen, tärkeyttä painotettiin (esim. 72tunnin kotivara, <https://72tuntia.fi/kotivara/>). Asioiden miettiminen etukäteen rauhoittaa myös mieltä. Osallistujat kokivatkin myös henkisen varautuminen ja turvallisuuden tunteen tärkeiksi asioiksi.

Viestintä on tärkeä keino kehittää vapaaehtoisten varautumistoimintaa, mutta toisaalta osallistujat näkivät, että viestintä on usein yksisuuntaista viranomaisviestintää. Osallistujat miettivätkin, onko Kotkan kaupungilla riittävästi tietoa kansalaisyhteiskunnan verkostosta ja aktiivisuudesta. Keskusteluissa tuli esille, että kaupungin viranomaisten sekä pelastuslaitoksen olisi hyvä olla aktiivisesti yhteydessä kansalaisiin ja esimerkiksi kiertää yhdessä kylissä ja Kotkan eri kaupunginosissa, järjestäen tilaisuuksia ja yhteisiä harjoituksia.

Viranomaisten olisi hyvä harjoitella myös eri järjestöiden kanssa tiiviimmin. Esimerkiksi Vapepan osallistuminen Pelastuslaitoksen harjoituksiin ja toisin päin tukisi sujuvaa yhteistyötä. Sujuvasta yhteistyöstä annettiin myös esimerkkejä lähiajoilta: esimerkiksi COVID-19 pandemian aikana kaupunki toimi yhteistyössä muiden varautumistoimijoiden ja järjestöjen kanssa ihmisten erilaisiin avun tarpeisiin vastaamisessa.

”Kansalaisten ja yhteisöjen omatoiminen varautuminen vähentää viranomaisresurssien tarvetta. Se voi myös vähentää vahinkojen määrää tai niiden vakavuutta sekä nopeuttaa palautumista” (Kymenlaakson Pelastuslaitos)

Osallistujat miettivät myös, miten houkutella sellaisia ihmisiä mukaan, jotka eivät ole vielä mukana vapaaehtoistyössä sekä toisaalta, miten houkutella aktiivisia järjestöjä, joiden toiminta ei liity varautumiseen- tai pelastusalaan. WWF:n vapaaehtoiset öljyntorjuntajoukot nähtiin hyvänä esimerkkinä siitä, miten aktiivisia vapaaehtoisia voidaan saada mukaan järjestötoimintaan.

Paikallisosaamisen ja varautumisen kehittämiseen tarvitaan tiedon lisäksi hallinnollista sekä rahallista tukea. Tämä olisi tärkeää, koska järjestöillä on resurssipulaa, mikä on johtanut esimerkiksi Vapepan harjoitusten vähentymiseen viime aikoina. Kotkassa tulisi tukea kaupunki- ja kyläyhdistyksiä rahallisesti, myös esimerkiksi tiedotteiden jakelussa. Tuen pitäisi olla myös jatkuvaa ja perustua pitkän aikavälin kehittämiseen.

Keskusteluissa mietittiin myös eroja kylissä sekä eri kaupunginosissa varautumisen välillä. Osallistujat näkivät, että kylissä on vielä voimissaan ”vanha kunnon naapuriapu”. Kylissä nähtiin olevan myös tarvittavaa kalustoa, kuten lumiauroja, paremmin saatavilla kuin kaupungin keskustassa. Keskustelijat epäilivät, ettei kaupunkien kerrostaloalueilla ehkä ole samanlaista yhteisöllisyyttä kuin kylissä. Kerrostaloissa ei välttämättä tunneta toisia tai avata ovia vieraille, eikä tiedetä naapureiden tarpeita. Kaupungeissa nousevat esille myös eri kieliryhmät sekä tulkkaustarpeiden tarkeys.

Keskustelussa tuotiin esille uutena ajatuksena korttelikohtaisten varautumispisteiden perustaminen kaupunkialueilla. Nämä voisivat toimia esimerkiksi nykyisten korttelikotien yhteydessä. Näissä varautumiskeskuksissa voisi olla varautumiseen ja sään ääri-ilmiöihin liittyvää tietoa tarjolla, sekä pelastusalan tai muiden varautumisesta vastaavien tahojen yhteyshenkilöiden tiedot. Keskuksissa olisi hyvä olla myös tietoa haavoittuvaisimmista väestöryhmistä, kuten ikääntyneistä, omassa korttelissa. Tietoa voitaisiin jakaa myös esimerkiksi väestösuojista.

Ehdotetuissa korttelikodeissa voisi myös olla tärkeitä tarvikkeita ja varautumiskalustoa, kuten taskulamppuja, paristoja, ja vesikanistereita. Myös yksittäisillä taloyhtiöillä voisi olla varautumiseen liittyvää tietoa sekä yhteisomisteisiä tarvikkeita. Samoin kuin Kymenlaakson kylissä, myös Kotkan kaupunkialueilla olisi siis hyvä tehdä korttelikohtaiset suunnitelmat varautumiseen.

Lisäksi keskustelussa painotettiin myös juurisyihin puuttumista sekä kaupungin roolia muutosjohtamisessa. Osallistujat korostivat luontopohjaisten ratkaisuiden tärkeyttä hulevesitulvien ehkäisemisessä. Kotkan kaupunki voisi esimerkiksi asettaa viherkerroin tavoitteen eri tyyppiselle rakentamiselle. Viherkerroin avulla voidaan varmistaa esimerkiksi riittävän viherpinta-alan säilyminen tonteilla. Viherkerroin tukisi myös viherkattojen käyttöä. Mallia voisi ottaa Helsingin kaupungin käyttämästä viherkerroimesta (<https://helsinginilmastoteot.fi/kaupungin-ilmastotyö/viherkerroin/>). Samoin kaupungin puustotoimessa voisi esim. matalajuuristen nurmikkojen sijasta suosia monilajisia niittyjä, jotka sekä tukevat luonnon monimuotoisuutta, että pidättävät vettä paremmin. Kaupungin puustoa tulisi suojella, eikä puita tulisi kaataa ilman tarkkaa harkintaa. Viheralueet auttavat myös lämpösaarekeilmiön vaikutusten vähentämisessä.

3. JOHTOPÄÄTÖKSET JA TOIMENPIDESUOSITUKSET

Tilaisuuden tarkoituksena oli miettiä sään ääri-ilmiöiden vaikutuksia Kotkassa, sekä miettiä miten kansalaisten ja muiden vapaaehtoisten osallistumista varautumiseen voisi kehittää. Seuraavat toimenpidesuosituksot pohjautuvat tilaisuudessa syntyneeseen keskusteluun:

- **Sään ääri-ilmiöistä ja niiden vaikutuksista viestiminen**

Viranomaisten viestimistä sään ääri-ilmiöistä sekä omatoimisen varautumisen tärkeydestä tulee kehittää. Viestimisen pitää tavoittaa tehokkaasti eri väestöryhmät. Viestinnän tulee olla mahdollisimman kohdennettua, ja kiinnittää erityistä huomiota kaikista haavoittuvaisimpiin väestöryhmiin sekä eri kieliryhmiin.

- **Varautumisesta vastaavien viranomaisten sekä asukkaiden ja vapaaehtoisten yhteistyön tiivistäminen**

Eri toimijoiden yhteistyön tiivistäminen vaatii tehokkaan viestinnän lisäksi myös aktiivisten paikallisjärjestöiden vahvan osaamisen hyödyntämistä. Kaupungin asukkailla on myös paljon arvokasta tietoa esimerkiksi asuinaluekohtaisista riskeistä sekä haavoittuvimmista ryhmistä. Kotkan kaupungin tulee jalkautua eri kaupunginosiin ja olla aktiivisesti yhteydessä kansalaisiin esimerkiksi eri tilaisuuksien sekä yhteisten harjoitusten keinoin. Näin viranomaiset voivat viestiä omista tarpeistaan ja toivomuksistaan varautumisen kehittämisen suhteen, sekä toisaalta kuulla ja huomioida paikallisten tarpeita.

- **Kaupunginosakohtaisten turvallisuussuunnitelmien luominen**

Kotkan eri kaupunginosissa tulee tehdä kyläturvallisuussuunnitelmien kaltainen yksityiskohtainen kartoitus sään ääri-ilmiöihin liittyvistä riskeistä. Suunnitelman tulee laatia yhdessä vapaaehtoisten sekä kansalaisten kanssa. Vaikka turvallisuussuunnitelmien tarkka noudattaminen kriisin aikana saattaa olla haasteellista, suunnittelun vaatima yhteistekeminen luo turvallisuuden tunnetta ja yhteisöllisyyttä. Suunnitelman laatimisessa voidaan hyödyntää yhteisharjoituksia, puntaroivia keskustelutilaisuuksia, sekä uudenlaisia, kaupunginosakohtaisia, ilmastoturvallisuuskävelyjä (lisää kävelystä:

<https://www.saferclimate.org/side-program/safetywalk>).

- **Varautumiskeskusten perustaminen eri puolille Kotkaa**

Varautumiskeskuksissa voisi olla varautumiseen ja sään ääri-ilmiöihin liittyvää tietoa tarjolla, sekä tärkeitä tarvikkeita kuten taskulamppuja, paristoja, ja vesikanistereita. Keskuksissa tulisi olla myös pelastusalan tai muiden varautumisesta vastaavien tahojen yhteyshenkilöiden tiedot. Varautumiskeskukset voisivat toimia nykyisten Kotkan kortellikotien yhteydessä. Myös yksittäisillä taloyhtiöillä voisi olla varautumiseen liittyvää tietoa sekä yhteisomisteisia tarvikkeita.

- **Taloudellisten ja hallinnollisten resurssien turvaaminen pitkänjänteisen varautumisen tukemiseksi**

Paikallisosaaamisen ja varautumisen kehittämiseen tarvitaan tiedon lisäksi hallinnollista, operatiivista, sekä rahallista tukea. Kotkan tulee tukea paikallisjärjestöjä rahallisesti viestinnän sekä yhteistoiminnan kehittämiseksi. Yhteistyötä Kotkan kaupungin varautumisesta vastaavan valmiusryhmän ja kansalaisten sekä eri vapaaehtoisjärjestöiden kanssa tulee tiivistää. Tuen pitäisi olla jatkuvaa, ja perustua pitkän aikavälin varautumisen kehittämiseen.

4. LOPUKSI

Kotkan kansalaiskeskustelu sään ääri-ilmiöistä oli ns. World Café- keskustelukahvila, jonka tarkoituksena on luoda viihtyisä ja turvallinen tila avoimelle keskustelulle. Tämän kaltaiset kansalaiskeskustelut soveltuvat kansalaisten ja viranomaisten välisen vuorovaikutuksen kehittämiseen sekä osallistujien oman aktiivisuuden tukemiseen varautumisessa.

Kaiken kaikkiaan, vapaaehtoisten ja viranomaisten välisen yhteistyön sekä luottamuksen kehittäminen nähtiin tärkeänä. Osallistujien mukaan se edellytti ns. saman pöydän ääreen istumista, kouluttamista ja yhteisharjoittelua, tiivistä yhteydenpitoa sekä pitkäjänteistä yhteistyötä. Samoin kuin Kymenlaakson kylissä, myös Kotkassa olisi siis hyvä tehdä korttelikohtaiset suunnitelmat varautumiseen. Keskustelussa tuotiin esille myös korttelikohtaisten varautumispisteiden perustaminen. Nämä voisivat toimia esimerkiksi nykyisten Kotkan korttelikotien yhteydessä. Varautuminen tulevaisuuden kriiseihin ennalta on usein hankalaa johtuen kriiseihin liittyvästä suuresta epävarmuudesta. Yhdessä miettiminen ja suunnittelu vahvistavat kuitenkin jo itsessään turvallisuuden tunteen syntymistä sekä yhteisöllisyyttä. Jo ennen kriisiä hiotulla toimivalla yhteistyöllä voikin olla jopa suurempi rooli kuin yksityiskohtaisella suunnitelmalla.

Suuret kiitokset yhteistyötahoille sekä osallistujille!

LÄHTEET

Brown, J., Isaacs, W. (2005). The World Café. San Francisco: Berrett-Koehler.

Carson, L. (2011). Designing a public conversation using the World Café method. *Social Alternatives*, 30(1), 10–14.

Diceman, J., 2014. Idea Rating Sheets: Facilitator's Handbook. Luettavissa: http://idearatingsheets.org/wp-content/uploads/2017/09/idea_rating_sheets_handbook_2-5f.pdf.

Harju, A., Lindell, J., Raisio, H. & Rask, M. (2016). Loppuraportti vaikuttamiskahviloi-
sta. Deliberatiivisen demokratian instituutti & Koneen Säätiö. Saatavilla:
[http://www.deliberaatio.org/~delibero/wordpress/wp-content/uploads/Loppuraportti-
vaikuttamiskahviloiista.pdf](http://www.deliberaatio.org/~delibero/wordpress/wp-content/uploads/Loppuraportti-
vaikuttamiskahviloiista.pdf)

Jalonen, H., Uusikylä, P., Lonka, H., Laitinen, K., Jokipii, A., Huhtinen, A-M., Rantamäki,
A., Kallunki, V., Niskanen, V-P., Keinänen, A. (2022). Kansallinen varautuminen edellyttää
tilannetietoisuutta, joka rakentuu yhteiskunnallisten toimijoiden välisessä
vuorovaikutuksessa. IRWIN policy brief 1/2022. Saatavilla: [https://www.irwinproject.fi/irwin-
policy-brief-syyskuu-2022](https://www.irwinproject.fi/irwin-
policy-brief-syyskuu-2022).

Kymenlaakson pelastuslaitos, 2012. Pientalon tulvaturvallisuusopas, 2012. Saatavilla:
[https://pelastustoimi.fi/documents/25266713/51865150/KYMPE_Pientalon_tulvaturvallisuu-
sopas_web.pdf/cf0ae405-30cf-7799-aafc-
d8bdba956c68/KYMPE_Pientalon_tulvaturvallisuusopas_web.pdf?t=1608634055158](https://pelastustoimi.fi/documents/25266713/51865150/KYMPE_Pientalon_tulvaturvallisuu-
sopas_web.pdf/cf0ae405-30cf-7799-aafc-
d8bdba956c68/KYMPE_Pientalon_tulvaturvallisuusopas_web.pdf?t=1608634055158)).

Raisio, H., Puustinen, A., Hyytiäinen, M., Wiikinkoski, T. (2017) Kansan pulssilla:
tarkastelussa deliberatiiviset turvallisuuskahvilat. Vaasan yliopiston raportteja 1. Vaasan
yliopisto. Saatavilla: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-476-728-6>

LIITTEET

Liite 1. Kutsu kansalaiskeskusteluun.

KUTSU KANSALAISKEKUSTELUUN

**Sään ääri-ilmiöt yleistyvät —
miten meidän tulisi varautua
ilmastonmuutokseen?**

Tervetuloa keskustelemaan sään
ääri-ilmiöiden vaikutuksista sekä
niihin varautumisesta Kotkassa.

Merikeskus Vellamo
(Opetustilat Ahti ja Kaija)
31.5.2023, klo 17:00–19:30

Lapsiystävällinen ja esteetön
tila. Tilaisuudessa kahvitarjoilu.
English speakers also welcome!

Ilmoittaudu lähettämällä
yhteystietosi osoitteeseen:
viestinta@kotka.fi

FOR A
SAFER
CLIMATE

M E R I
K O T K A

LONGRISK

SUOMEN
AKATEMIA

CITY OF THE SEA
KOTKA
MERIKAUPELUS

Liite 2. Kyselylomake osallistujien taustatiedoista sekä tutkimuslupa

Kansalaiskeskusteluun osallistuminen: Sään ääri-ilmiöt yleistyvät - miten meidän tulisi varautua ilmastonmuutokseen?

Hyvä osallistuja,

Kiitos halukkuudestasi osallistua LONGRISK-tutkimushankkeen järjestämään kansalaiskeskusteluun Kotkassa 31.5.

LONGRISK-hankkeen tavoitteena on kehittää uudentyyppisiä päätöksenteon menettelytapoja, joilla suomalaiset kaupungit voisivat paremmin hallita kauaskantoisia ympäristöriskejä.

- Tutkimukseen osallistuminen ja henkilötietojen antaminen on vapaaehtoista. Sinuun ei kohdistu mitään negatiivista seuraamusta, jos et osallistu tutkimukseen tai jos keskeytät osallistumisesi tutkimukseen.
- Osallistujien siihen suostuessa kansalaiskeskustelu äänitallennetaan ja tallenteista tehdään anonymisoidut transkriptiot.
- Äänitallenteet tallennetaan hankkeen ajaksi Helsingin yliopiston sensitiivisen datan tallennukseen tarkoitettuun tietoturvalliseen Umpio-tallennustilaan. Äänitallenteet tuhotaan hankkeen päätyttyä. Anonymisoidut transkriptiot tallennetaan hankkeen ajaksi Helsingin yliopiston P-verkkolevylle.

Lisätietoja LONGRISK-hankkeesta antavat allekirjoittanut ja LONGRISK-hankkeen johtaja Janne I. Hukkinen (janne.i.hukkinen@helsinki.fi).

Kiitokset tärkeästä panoksestasi LONGRISK-hankkeeseen.

Tuuli Parviainen

tuuli.parviainen@helsinki.fi

Tutkijatohtori

Helsingin yliopisto

Osallistujien taustatiedot

Sukupuoli	
Nainen	
Mies	
Muu	
Ikä	
<20	
20-34	
35-49	
50-64	
65>	
Koulutus	
Peruskoulu tai kansakoulu	
Lukio, ylioppilas tai ammatillinen tutkinto	
Opistotasoinen tutkinto	
Alempi korkeakoulututkinto	
Ylempi korkeakoulututkinto	
Tutkijakoulutus	
Osallistutko aktiivisesti yhteiskunnan ja/tai lähiyhteisösi toimintaan?	
Kyllä	
Ei	
En osaa sanoa	
Kuinka suhtaudut sään ääri-ilmiöihin varautumiseen ja valmiussuunnitteluun?	
Sillä ei ole minulle erityistä merkitystä	
Pidän sitä positiivisena asiana	
Suhtaudun siihen kriittisesti	
En osaa sanoa	
Kotkassa on riittävästi varauduttu sään ääri-ilmiöihin ja niiden vaikutuksiin?	
Kyllä	
Ei	
En osaa sanoa	
Mielestäni sään ääri-ilmiöt eivät ole uhka, johon tulisi varautua	

Liite 3. Juoksutus

- Kahvipöytäbuffet ja ilmoittautuminen
- **17.00 – 19.30 (150min)**
- **17-17.20: Esitelmät (n. 20min)**
 - Tuuli Parviainen, Helsingin yliopisto - Tervetuloa – miksi olemme täällä
 - Antti Mäkelä, Ilmatieteen laitos – sään eri ääri-ilmiöt Kotkassa
 - Elina Seppänen, Kymenlaakson kylät Ry – kyläturvallisuus ja varautuminen kylissä
- **17.20-19.25 Fasilitoidut pienryhmäkeskustelut (125 min)**
 - Osallistujat jaetaan 6-8 hengen ryhmiin, jotka ovat mahdollisimman heterogeenisiä.
 - Jokaisessa ryhmässä on keskustelun fasilitaattori, jonka tehtävänä on toimia neutraalina tahona ja varmistaa keskusteludynamiikan sujuminen sekä aiheessa pysyminen. Fasilitaattori tekee keskusteluista myös muistiinpanot.
 - 1. Keskustelun sääntöjen läpikäynti (Erätauco-säännöt jaettuna pöydille).
 - 2. Ryhmän jäsenten esittelykierros.
 - 3. Kirjurin valinta idealomakkeita varten.
 - Tarkoitus on keskustella aina yhdestä kysymyksestä kerrallaan ja kirjata uudet idea idealomakkeisiin.
 - OSA I: Sään ääri-ilmiöiden riskit ja vaikutukset Kotkassa + kokoava keskustelu yhdessä (40min)
 - Mitä vaikutuksia eri sään ääri-ilmiöillä on kansalaisten jokapäiväiseen elämään Kotkassa?
 - Eri ääri-ilmiöt: Tulvat, Helleaallot, Myrskyt, (Lisääntynyt) lumentulo.
 - OSA II: Kotkalaisten varautuminen sään ääri-ilmiöihin (60min)
 - Ketkä ovat varautumisen kannalta tärkeimmät tahot, ja miten yhteistoimintaa kansalaisten ja eri viranomaisten välillä voisi rakentaa?
 - Miten nykyistä kansalaisten vapaaehtoista varautumista voisi kehittää?
 - OSA III: Loppukeskustelu (25min) huom. osio nauhoitettiin.
- **19.25 Loppusanat (5min)**
 - Osallistujien kiittäminen, lopputuloksista/yhteenvedosta ja sen käytöstä viestiminen

RAKENTAVAN KESKUSTELUN PELISÄÄNNÖT

BY ERÄTAUKO

- 1 Kuuntele** toisia, älä keskeytä tai käynnistä sivukeskusteluja.
- 2 Liity** toisten puheeseen ja käytä arkikieltä.
- 3 Kerro** omasta kokemuksesta.
- 4 Puhuttele** muita suoraan ja kysy heidän näkemyksiään.
- 5 Ole läsnä ja kunnioita** toisia sekä keskustelun luottamuksellisuutta.
- 6 Etsi ja kokoa.** Työstä rohkeasti esiin tulevia ristiriitoja ja etsi piiloon jääneitä asioita. Puhuttele muita suoraan ja kysy heidän näkemyksistään.